

Samhällsorganisation

Samhällsorganisation (Doxa, 1985) kallar Sven-Erik Sjöstrand (SES) sin omfångs- och innehållsrika (drygt 500 sidor, varav 150 är fotnoter). Titelns obestämda form torde förbereda läsaren på att det handlar om ett brett perspektiv på ämnet. Under rubriken, "En ansats till en institutionell ekonomisk mikroteori", kan väcka förväntningar på nyformuleringar av den traditionella mikroteorin, samtidigt som den kan uppamma farhågor hos dem som har starka aversioner mot allt vad begreppet institutionell ekonomi brukar stå för.

Författarens syfte är att "delta i ett samtal på området institutionell ekonomisk teori" och att redovisa "ett förslag till en institutionellt grundad ekonomisk (mikro)teori". Boken är samtidigt ett uttryck för ett visst missnöje med ekonomisk (mikro)teori. Den är idag alltför begränsad – och begränsande – genom sin nästan ensidiga betoning på en av flera institutioner för ekonomisk aktivitet i ett samhälle: på institutionen marknaden". Kort sagt, SES har en tvåfaldig mission: att kritisera den förhärskande mikroekonomiska teorin och att framlägga ett förslag till en ny institutionell teori. Ambitionsnivån är således mycket hög.

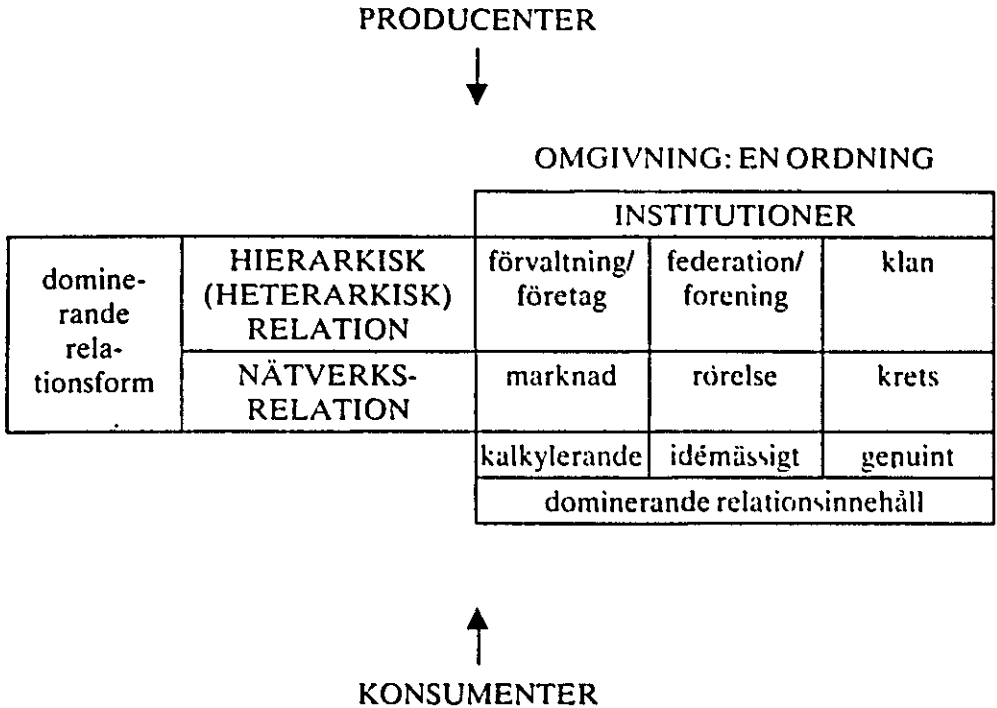
En ny institutionell ekonomisk mikroteori

SES presenterar sitt förslag till en ny institutionell ekonomisk mikroteori i sammanfattad form med hjälp av figur 1 på sid 471.

Av *figuren* framgår att den förordade nya mikroteorin omfattar sex institutionella idealtyper. Med en institutionell idealtyp avser författaren en härledd och renodlad tankebild, som är avskild från institutionens konkreta framträdelseformer, vilka kallas organisationer. För att exemplifiera: marknaden, som den beskrivs i traditionell ekonomisk teori, är en idealtyp, medan t ex oljemarknaden, bostadsmarknaden i Sverige och grönsaksmarknaden i Lund en lördagsförmiddag är olika konkreta framträdelseformer, d v s olika organisationer. SES ägnar huvuddelen av boken åt analyser av idealtyper. Endast i det avslutande kapitlet tar han upp konkreta framträdelseformer och då speciellt organisationer typ (aktie)bolag.

Utgångspunkten för tankegången är att samhället kan beskrivas i termer av en mängd individer som är relaterade till varandra. De dominerande formerna för dessa relationer uppdelas i två kategorier: hierarkiska relationer och nätverksrelationer. De dominerande innehållen i relationerna uppdelas i tre kategorier: kalkylerande, idémässiga och genuina relationer. Olika kombinationer av de två dominerande relationsformerna och de tre dominerande relationsinnehållen ger sedan de sex institutionella idealtyperna: företag/förvaltning, federation/förening, klan, marknad, rörelse och krets.

Nätverksrelationer och hierarkiska relationer torde vara välbekanta begrepp. Vad beträffar den andra relationsdimensionen, den innehållsmässiga, så kan några förtydliganden vara på sin plats. Kalkylerande relationer är de som framkommer då individerna beskrivs i enlighet med den traditionella ekonomiska bilden av människan, homo oeconomicus. Idé-

Figur 1 En sammanfattning av den här presenterade institutionella ekonomiska mikroteorin

mässiga relationer är de som är baserade på någon delad fundamental idé, t ex ideologisk eller religiös. De gör "människan delaktig i mänsklighetens idé/idéer". Genuina relationer, slutligen, kan exemplifieras med familje-, vänskaps- och kärleksrelationer. De förmedlar "biologisk och/eller personlig identitet" och är de "som ligger i fundamentet för människans existens".

I verkligheten, menar SES, förekommer sällan de olika relationsinnehållen i renodlad form inom ramen för de olika institutionerna. På en marknad uppträder t ex ofta familje- och vänskapsrelationer parallellt med den inom denna institution dominerande kalkylerande relationen. Figuren ovan ska alltså ses som en renodling och idealisering.

Nu torde få läsare uppfatta figuren ovan som en heltäckande och tillfredsstillande beskrivning av en ny ekonomisk mikroteori. Den väcker lika många frågor

till liv som den besvarar. Det är därför naturligt att fråga sig vad SES mer specifikt åsyftar. Här stöter man emellertid på avsevärda svårigheter i umgänget med boken. Några saker förefaller emellertid klara.

För det första, så menar SES att den traditionella bilden av homo oeconomicus utgör en alltför begränsad bild av människan för att kunna fungera som en tillfredsställande grund för (en) samhällsvetenskap. Människan är en betydligt mer komplex varelse som kan beskådas ur många synvinklar och beskrivas i många dimensioner. Författaren menar att åtminstone de idémässiga och genuina relationerna bör beredas större utrymme och ges en högre dignitet i ekonomisk analys än vad som för närvarande är fallet. De bör sättas på samma nivå som de kalkylerande relationerna.

För det andra, så framgår det klart att SES ställer sig avvisande till försök att

härleda idémässiga och genuina relationer från kalkylerande. De olika relationsinnehållen är kvalitativt skilda från varandra. M a o, försök att förklara t ex religiösa relationer, vänskaps- och karleksrelationer som endogena resultat av individens mer kalkylerande beteenden avvisas.

För det tredje, så anser författaren att de tre relationsinnehållen bör analyseras (mer) simultant (än tidigare). Detta framgår bl a av att han vänder sig mot den ensidiga betoningen av de kalkylerande relationerna i ekonomiska analyser, oavsett om detta har gjorts med ett implicit antagande om att människan har getts en heltäckande representation eller med ett cetera par. antagande visavi de övriga relationsinnehållen.

För det fjärde, så anser SES att ekonomisk mikroteori kan fortsätta att utgå från individen som den grundläggande beslutsenheten, åtminstone så länge tidsperspektivet inte är alltför långt.

För det femte, så är det uppenbart att SES menar att det nu är dags att förskjuta tonvikten från analyser av traditionella marknader till analyser av hierarkiska organisationer.

Teoretiska härledningar

Det är givetvis inte möjligt att i en anmälan ge full rättvisa åt den imponerande bredd vad beträffar problemformuleringar och synvinklar som aktualiseras i boken. SES tar upp aspekter på människonaturen såsom de framkommer hos allt från Aristoteles – över Marx, Freud och Weber – till Simon, Lancaster, Kahneman och Tversky. Statens uppkomst och idé diskuteras mot bakgrund av en analys av transaktionsbegreppet, varvid teorier om kontrakt, rättsordning, medborgarrätt m m behandlas. Olika företagsformer uppmärksammas, vilket leder till att teorier om komplexa hierarkier, kontroll och incitamentsproblem berörs. Ett kapitel ägnas åt institutionens tendens att reproducera sina grundläggande funktions sätt, varvid begrepp som ideologi, kompetens, lärande och makt kommer i förgrunden.

Om en presumtiv läsare ger sig i kast med boken under rationella förväntningar om dess innehåll och uppläggning, så kan läsningen erbjuda en mängd intressanta problemställningar med tillhörande stimulerande och engagerade kommentarer. Det är inte litet.

Om man, å andra sidan, närmar sig boken med en felaktig förväntningsbild så försvåras läsningen avsevärt. Tyvärr har SES redan i ett mycket tidigt skede av boken valt att använda sig av uttryckssätt som gör att många läsare kan förmodas komma på avvägar, och därför få svårt att tillgodogöra sig bokens positiva sidor. Sålunda säger författaren redan på första sidan i kapitel 1 att arbetet är "teoretiskt, deduktivt" och att han har för avsikt att "teoretiskt härleda och förklara ett antal institutionella grundformer".

Det visar sig att boken egentligen inte innehåller någonting som gör skäl för benämningen "teoretiska deduktioner". SES' arbetsmetod går helt enkelt ut på att redovisa vad en lång rad olika författare har haft för synpunkter eller har gjort för analyser. Här och var inskjuter sedan SES en personlig kommentar, som antyder huruvida han delar eller tar avstånd från de just åberopade författarnas ståndpunkter, varför framställningen har fått följande karaktär: A ansåg. . . , B hävdade. . . , C kom i sin analys fram till. . . , D påpekade. . . , E förnekade. . . , själv (d v s SES) anser jag. . . .

Tillvägagångssättet kan illustreras med en karikatyr: Antag att jag utger mig för att vilja teoretiskt härleda en teori om skapelsen. Jag åberopar då t ex Bibeln, Eddan och någon version av Big Bang teorin. Jag inskjuter sedan min egen åsikt, nämligen att jag finner mycket av värde i samtliga dessa teorier. Jag har därmed "teoretiskt härlett" en mer generell skapelseteori än de apostroferade, som var för sig, hävdar jag, är alltför ensidiga i sina perspektiv. Min teori visar då bl a på nödvändigheten av att ha en skapelseteori som tar hänsyn till att Guds intentionella agerande måste beaktas i sin relation till de naturlagar som delvis betingtar, men också betingas av, detta ag-

erande. Denna karikatyr må vara orattvis på flera plan, men den fångar tämligen väl upp den metod som SES genomgående använder för att nå sina "teoretiskt härledda slutsatser".

Det finns m a o anledning att inta en skeptisk attityd till SES' anspråk på att hans institutionella ekonomiska mikro-teori skulle vara resultatet av en "teoretisk härledning" i vanlig mening. För att SES' arbetsmetod ska kunna tillfredsställa sådana anspråk torde *dminstone* krävas att den utgår från någon explicit systematik över åberopade resp. icke-åberopade författare, samt från några kriterier för hur olika typer av källor ska värderas.

Det är säkert mer rättvisande att säga att SES framlägger sin institutionella ekonomiska mikro-teori helt enkelt därför att han anser att den innebär en förbättring i förhållande till existerande mikro-teori. Denna åsikt har han nått via extensivt läsande. Den här aktuella boken redovisar delar av vad SES läst, hans reaktioner på detta, samt den hållning som det lett honom till att inta.

Kritiken mot mikro-teorin

SES är kritisk mot den dominerande ekonomiska mikro-teorin på väsentligen två punkter, varav den ena är av en avsevärt mindre genomgripande natur än de andra. För det första är SES kritisk mot att ekonomer ägnat alltför mycket tid, möda och utrymme på att analysera marknadsbeslut på bekostnad av beslut i hierarkiska kontexter. Samtidigt syns han emellertid vara medveten om att det under de senaste decennierna har skett en betydande expansion av den ekonomiska forskningen på det senare området. Så ur denna synvinkel förefaller det som om SES till stor del skulle ha blivit bönhörd redan innan han hunnit framställa sitt önskemål. Denna forskning bör närmast karakteriseras som "normalvetenskap" inom ramen för det förhärskande mikroekonomiska paradigmet, och visst kan man önska att forskningen här, som på många andra områden, uppvisade en snabbare framstegstakt.

Människosynen

Den helt fundamentala kritiken gäller emellertid människosynen i den dominerande ekonomiska mikro-teorin. Som framgått, så önskar SES att ekonomisk teori ska arbeta med en rikare, mer komplex och sannare människobild än den förhärskande homo oeconomicus. Speciellt önskar han således att idémässiga och genuina relationer ska beredas samma plats och status i analyserna som kalkylerande relationer. Människorna ska ses som interaktiva varelser i vilkas interaktioner de tre relationslagen i princip uppträder samtidigt, om än ibland – i vissa organisationer – ett relationslag kan dominera de övriga. Detta är bokens huvudsakliga budskap.

Ställd inför en så allmänt hållen rekommendation till ekonomkåren, är det ofrånkomligt att en rad funderingar väcks till liv. Bl a kan man fråga sig hur pass verkningsfullt det är att vända sig till en forskargrupp på detta sätt. Motivet bakom uppmaningen måste rimligen vara en önskan om att styra forskningsutvecklingen in på en bana som uppfattas som bättre än den som annars skulle ha följts. Frågan är då om detta resultat bäst uppnås med den här använda metoden?

För att den åsyftade effekten ska materialiseras torde krävas att den framförda uppmaningen innehåller ett "nyhetselement", något som får forskarna att se den aktuella problematiken på ett för dem tidigare förborgat sätt. Det bör då framhållas att homo oeconomicus i snäv mening – (förväntad) nyttomaximeraren vars nytta är en funktion av egen konsumtion av privata och kollektiva varor – inte är den helt allenarådande och okritiskt accepterade människobilden inom ekonomisk vetenskap. Den är dominerande men har under lång tid kritiserats – mest för bristande empirisk relevans – och ansatser har gjorts för att skapa fördjupningar och alternativ. SES är medveten om denna kritiska tradition, och stöder sig i själva verket på den då han kritiserar den förhärskande människosynen i ekonomisk teori.

Mycket få forskare torde vara omedvetna om den kritik som homo oeconomicus

cus har varit, och är, utsatt för. Och om detta är fallet, är det svårt att se att allmänna rekommendationer av den typ som SES framför kan fylla någon väsentlig funktion. Att ekonomer, trots sin medvetenhet om de påtalade divergenserna mellan den empiriska människan och den analytiska homo oeconomicus, ofta tar den senare som bas för analyser av olika problem, kan ses som uttryck för medvetna val: I den aktuella vetenskapliga och samhällsliga situationen bedöms helt enkelt analyser baserade på homo oeconomicus i många fall ge bättre förklaringsmönster, prediktioner etc. än vad som är uppnåeligt med tillgängliga alternativa specifikationer.

Om SES hade genomfört en kraftfull analys av något ekonomiskt problem utifrån det av honom förespråkade perspektivet och på så sätt visat på framkomligheten och fruktbarheten i det, så hade han kunnat påverka den framtida forskningsutvecklingen på ett betydligt effektivare sätt än vad som nu är fallet, då han nöjer sig med tämligen allmänt hållna rekommendationer. Man kan peka på ett flertal exempel där en eller några få forskare funnit en ny infallsvinkel och utfört analyser på grundval av denna. När sedan andra har tagit del av analyserna och funnit dem fruktbara så har avsevärda förskjutningar ägt rum i forskningsriktningen. Ett speciellt eklatant exempel härvidlag är von Neumann & Morgensterns insatser på det spelteoretiska området. De nöjde sig förvisso inte med en uppmaning till ekonomikåren att fördjupa analyserna av de (kalkylerande) interaktiva inslagen i mänskligt handlande. Genom inspirerande exempel på hur detta kunde låta sig göras gav de upphov till en mycket omfattande forskningsaktivitet på området.

För att något belysa med vilken ringa kraft SES driver sin analys framåt, kan det vara lämpligt att exemplifiera med ett citat från slutet av det centrala andra kapitlet "Om människan i det ekonomiska systemet": "Att människan i grunden skulle vara egoistisk (i stort sett utesluts därmed altruism) och därtill en rationell (egen) nyttomaximerare hävdar jag dock efter denna utförliga genomgång vara ett mycket tveksamt antagande i ekonomisk

analys. Ovan pekade jag bl a på den begränsade kognitiva kapaciteten, skälighets- och ömsesidighetsnormer, det intuitiva tänkandets-/handlandets logik m m. Dessutom förefaller människans preferenser att ändras och ibland är de oklara eller t o m direkt motstridiga. Kanske gäller också ibland Hirschmans (1967) iakttagelse att människor upptäcker sina preferenser först i sina handlingar – och kanske är det så att människor ibland t o m saknar särskilda preferenser? Som beskrivning är således 'homo oeconomicus' torftig. Jag hävdar med denna bok att den också är otillräcklig som antagande för aggregering och makroanalys".

Det som sägs i konstruktivt hänseende är otillräckligt för att kunna fungera som embryo till ett fruktbart forskningsprogram. SES stannar just där som alla forskare upplever att den verkliga problematiken tar vid.

De kalkylerande relationernas expansion?

SES förefaller ha skrivit sin bok utifrån en djupt och ärligt känd oro över samhällsutvecklingen: Han tycker sig märka hur människor i allmänhet blir allt mer präglade av det kalkylerande relationsinnehållet, medan de idémässiga och genuina relationerna trängs tillbaka. Som typexempel i detta sammanhang brukar ofta framhåvas hur genuina vänskapsrelationer förlorar terräng och ersätts av kalkylerade karriärkontakter. Redan Tönnies (1887) var inne på denna allmänna tankegång då han gjorde distinktionen mellan samhället som "Gemeinschaft" och samhället som "Gesellschaft", ett tema som sedan dess har haft en fast förankring i sociologisk litteratur. I våra dagar kan det förefalla som om detta tema tenderade att dyka upp allt oftare i såväl vetenskapliga sammanhang som i mer populära framställningar. Som Johan Asplund påpekat (SDS 85-05-31), så kan man t ex tolka budskapet i Peters och Watermans storsäljare "På jakt efter mästerskapet" som sägande att framgångsrika företag är sådana som har lyckats etablera en "Gemeinschaft" bland medarbetarna, d v s

som har lyckats "fördjupa" relationsinnehållet i medarbetarnas interaktioner utöver det rent kalkylerande.

Det är nu inte bara valet av ämnesområden och tonfallet som antyder att denna oro över samhällsutvecklingen är en starkt bidragande orsak till SES' framställning. Flera direkta påpekanden talar i samma riktning. Således utbrister författaren plötsligt på s. 78: "Humanitet (det är denna brist hela boken behandlar)".

Det förefaller emellertid något märkligt att SES inte noterar den inkonsistens som uppkommer, då han samtidigt hävdar att de kalkylerande relationernas betydelse i samhället tilltar och att en ekonomisk teori som är uppbyggd på kalkylerande individer får en allt lägre förklaringskraft. Denna, åtminstone skenbara, inkonsistens hade mer än väl förtjänat några rader i sammanhanget.

Det är lätt att ibland t o m få intryck av att SES föreställer sig att den ekonomiska teorin och dess praktiska appliceringar kan ha varit en bidragande orsak till tillväxten av de kalkylerande relationerna i samhället, och att han, genom att försöka påverka den ekonomiska teoriutvecklingen, ytterst, strävar efter att ändra denna trend i en mer human riktning.

Slutord

För att summera: Om man ger sig i kast med boken i förväntan om att finna en strukturerad, kommenterad, bred men ej heltäckande litteraturgenomgång av de områden som antyddes ovan, skriven i avsikt att kritisera traditionell mikroteori för dess bristande realism vad gäller homo oeconomicus-antagandet och dess alltför styvmoderliga behandling av hierarkiska organisationer, så kan man finna många intressanta introduktioner till och stimulerande synpunkter på litteratur och problemformuleringar, varav flera måste upplevas som fräscha av många. Ytterligt få läsare torde vara välbevandrade på alla de områden som SES beträder, varför de flesta bör kunna få en hel del utbyte av boken. Kritiken gäller främst de anspråk som reses på att boken ska innehålla en ansats till en ny institutionell ekonomisk mikroteori. En sådan är svår att finna. Däremot förekommer det ett antal ganska ofta framförda synpunkter på bristerna i traditionell mikroteori och på vad ekonomerna bör ägna sig åt. Tiden får avgöra i vilken utsträckning dessa kommer att tas ad notam.

Bo Larsson

Nationalekonomiska
institutionen
Lunds universitet